

ФОРМУВАННЯ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ЗБІРКИ МУЗЕЮ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ: ДІАСПОРНА ТА РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті розглядається дослідження в діаспорній та радянській історіографії формування етнографічної збірки музею Наукового товариства імені Шевченка у Львові в контексті організації етнологічних досліджень в зазначеній інституції.

Ключові слова: музей, збірка, етнографія, етнологія, історіографія, Товариство, НТШ.

Важливе значення для висвітлення проблеми організації етнологічних досліджень у Науковому товаристві імені Шевченка у Львові (далі – НТШ) має огляд стану вивчення питання формування та долі музейної етнографічної збірки Товариства. Саме дослідження зазначеної проблеми дозволяє виявити оцінки, що стосуються налагодження системної роботи НТШ по збиранню етнографічних пам'яток, які виконували подвійну роль: з одного боку, складали джерельну базу для наукових пошуків, а з іншого – популяризували автентичну українську культуру, сприяючи при цьому формуванню національної ідентичності українського народу, який на той час не мав своєї державності.

Доцільно відзначити, що музейна справа в Товаристві охоплювала широке коло проблем, згідно з якими і формувалися тематичні збірки (археологічна, природнича, військово-історична та етнографічна). Водночас збиранню етнографічних експонатів та формуванню етнографічної збірки музею приділялася велика увага, що пояснюється передовсім тим, що етнологічний напрям роботи Товариства займав пріоритетне становище.

Перші згадки про формування музею містяться у виданнях НТШ, зокрема, у 23–24 томах «Записок НТШ» за 1898 рік фігурують деякі матеріали, що передавалися до цього структурного підрозділу Товариства¹, а також наводився текст статуту НТШ в шостому пункті четвертого параграфу якого передбачалося створення та утримання музею у межах досліджуваної інституції².

Про те, що робота з впорядкування етнографічної збірки Музею НТШ велася активно і її з ентузіазмом сприйняли не лише науковці цієї організації, а й багато етнографів-аматорів, які надсилали свої матеріали до Товариства, свідчать дані, наведені в низці видань НТШ. На нашу думку, важливий саме історіографічний аспект аналізу вищезазначених матеріалів, оскільки думка членів НТШ, яка висловлювалася на сторінках його друкованих органів, дозволяє простежити оцінку науковців Товариства щодо музейної діяльності його працівників, їх здобутків на цьому поприщі, а також виокремити погляди членів НТШ на недоліки, пов'язані з формуванням етнографічної колекції музею, плани щодо їх усунення та перспективи подальшої музейної діяльності.

На сторінках видань Товариства можна крок за кроком простежити низку проблем, пов'язаних із музейною діяльністю, а саме: як відбувалося накопичення етнографічних предметів, які відтак склали музейні колекції; скільки експонатів було втрачено і чому та як на це впливали суспільно-політичні й військові події; як формувався бюджет Музею НТШ, тощо. Паралельно з інформацією суто історичного характеру тут наявні і відомості, що стосуються оцінок музейної діяльності членів Товариства загалом, а також дані стосовно формування та долі етнографічної збірки музею.

Водночас досить часто інформація, що стосувалася формування етнографічної музейної збірки НТШ, разом з організаційними проблемами діяльності музею загалом, дублювалася на сторінках різних друкованих органів Товариства. Відповідні матеріали одночасно могли друкуватися в «Записках НТШ», «Літературно-науковому вістнику» та «Хроніці НТШ». Ці матеріали подекуди або повністю повторювалися, або містили одну й ту ж інформацію в розширеному чи скороченому варіантах. Інформація про етнографічну збірку, вміщена у названих виданнях, аналізувалася попередніми дослідниками переважно як історичне джерело для висвітлення історії формування та діяльності Музею НТШ.

Враховуючи те, що проблема висвітлення етнографічного музейництва та сторінках видань Товариства нами вже піднімалася³, ми зупинимось на аналізі праць, присвячених формуванню етнографічної збірки Музею НТШ, що хронологічно не пов'язані з львівським періодом діяльності цієї інституції.

Отже, наступним етапом у висвітленні формування та історичної долі етнографічної збірки Музею НТШ стали праці, присвячені історії цієї організації, що виходили переважно в діаспорі, де окремим аспектом дослідження виступав музей як структурний підрозділ Товариства.

У праці з історії НТШ, що була присвячена 75-річчю заснування цієї організації, взагалі не виділялася окремо етнографічна збірка музею, але при цьому наводилися важливі факти, що стосуються шляхів поповнення експонатів музею та їх втрат в роки Першої світової війни, а головне – тут міститься інформація щодо співпраці музею Товариства з іншими музеями, особливо провінційними краєзнавчими музеями, де члени НТШ «...були їх патронами керуючи напрямом роботи»⁴. Цей важливий аспект роботи членів Товариства потребує подальшого вивчення.

В. Дорошенко у своїй праці, що вийшла в 1951 р., переважно повторив інформацію, вміщену у дослідженнях попередників та звітах працівників Музею НТШ. Водночас він уперше пролив світло на долю етнографічної музейної збірки після подій Другої світової війни та змушеного саморозпуску Товариства у січні 1940. За свідченнями В. Дорошенка, з приходом радянської влади Музей НТШ був розформований, а його етнографічна збірка перейшла до Етнографічного музею, який був безпосередньо створений на основі Культурно-історичного музею Товариства та навіть знаходився за тією ж адресою (м. Львів, вул. Чернецького, 24). При цьому автор зауважив, що під час вилучення музейних колекцій «...із музею НТШ до відповідних сцентралізованих музеїв знищилося або й пропало чимало експонатів»⁵.

Наступне ювілейне дослідження з історії НТШ, присвячене 80-річчю заснування організації, написав голова канадського відділення Товариства Є. Вертипорох. У ньому лише побіжно згадується Музей НТШ та відсутні будь-які згадки про його етнографічну збірку⁶.

Серед великої кількості праць Л. Винара, які переважно присвячені діяльності М. Грушевського в НТШ та грушевськознавству як окремому науковому напрямку, проблема етнографічної збірки музею Товариства також не отримала належного висвітлення. Окремі згадки про вагомий роль М. Грушевського в розбудові Музею НТШ з посиланням на попередні дослідження не розкривають у повній мірі цю проблему⁷.

Деяко більш структурованою виглядає праця В. Лева, присвячена 100-річчю заснування НТШ. У ній автор в окремому підрозділі «Музей» стисло подав історію зазначеного структурного підрозділу Товариства та торкнувся питання етнографічної збірки музею. В. Лев проаналізував створення організаційної структури музейної діяльності в НТШ, виділивши при цьому конкретних осіб, які очолювали окремі відділення музею та входили до музейної комісії. Автор також навів кількість музейних експонатів станом на 1 січня 1939 р.⁸ І все ж інформація, подана у праці В. Лева має більше довідковий характер та лише окреслює загальний перебіг справ стосовно організації Музею НТШ. Отже, праці з історії НТШ, що активно видавалися в діаспорі до здобуття Україною незалежності, були альтернативним історіографічним джерелом до вивчення поставленої нами проблеми.

Доцільно відзначити, що праці узагальнюючого характеру з історії Товариства діаспорних авторів лише в загальних рисах подають інформацію про Музей НТШ та не завжди виділяють в його складі окрему етнографічну збірку. Тому зазначений тип історіографічних джерел не дає вичерпної інформації з проблеми формування та історичної долі етнографічної збірки Музею Товариства.

Праці ж радянських учених, як правило, оминали проблему музейного будівництва в НТШ. Навіть у дослідженнях, які виходили в 1920-х рр. та були присвячені цій проблематиці⁹, не було жодних згадок не лише про етнографічну збірку музею, але й про Товариство загалом. Зважаючи на ідеологічний аспект радянської науки, проблема музейної діяльності в НТШ у радянській історіографії також залишалася табуованою для вчених.

Але окремі згадки про музейну діяльність Товариства та його етнографічну збірку в радянський період все ж таки наявні, хоча вони носили несистемний характер, були ідеологічно заангажованими та не дозволяли читачу сформулювати цілісне уявлення не лише про розбудову музею, але й про наукові досягнення НТШ загалом. У діяльності цієї організації радянські вчені постійно намагалися виявити ознаки класової боротьби, що вплинуло і на якість праць з цієї тематики.

У досліджуваному контексті на особливу увагу заслуговує стаття, що вийшла в 1959 р. у співавторстві трьох вчених (М. Гембарович , І. Гургула, М. Івасюта)¹⁰, де досить розлого, як для

праць радянського періоду, оповідається про етнографічну збірку Музею НТШ. У вказаній статті ідеологічна складова хоча й була присутня, але у більш м'якій, порівняно з іншими радянськими працями, формі. Автори акцентували увагу на музейній діяльності революціонера-демократа І. Франка та його однодумця В. Гнатюка, не згадавши при цьому організаційні заслуги М. Грушевського по створенню музею Товариства та його діяльності. Але водночас згадувався науковий вклад іншого «буржуазного націоналіста» – Ф. Вовка.

Критикуючи діяльність музею за окремі недоліки, автори статті відзначали і його серйозні досягнення, особливо з погляду формування етнографічної збірки: «Музей не мав змоги друкувати наукові збірки, не провадив експедицій, які збрали б вичерпні матеріали по окремих округах і місцевостях. Не було лабораторії для реставрації і консервації збірок тощо. Проте, незважаючи на це, він мав велике значення для наукових досліджень в галузі етнографії та археології. З року в рік збагачуючи свої збірки, музей зібрав велику етнографічну колекцію, його працівники провадили значну культурно-освітню роботу»¹¹. У статті поданий також важливий матеріал про формування окремих етнографічних експозицій Музею НТШ та роботу його членів із збору етнографічних експонатів, перераховувалися етнографічні колекції та зазначалися імена людей, які їх передавали до музею, купували чи збирали під час етнографічних експедицій тощо.

Крім того, важливе значення має інформація про всі організаційні пертурбації музею після саморозпуску НТШ, що дає змогу в загальних рисах простежити долю етнографічної збірки. Незважаючи на те, що автори ставили за мету показати вагомий вклад радянської влади по налагодженню музейної діяльності, підбираючи відповідним чином факти та тлумачачи їх згідно з поставленими завданнями, все ж таки при належному аналізі можна виділити дані про долю деяких музейних колекцій, зокрема, авторського походження, вкладу окремих членів НТШ у поповнення етнографічної збірки музею тощо. Зокрема, стає зрозумілим, що певні експонати не увійшли до новоствореного Державного етнографічного музею та були передані до Державного музею українського мистецтва, що дозволяє пролити світло на питання подальшої долі етнографічної збірки Музею НТШ.

Наприкінці 1970-х рр. у світ виходять перші праці відомої в подальшому дослідниці українського етнографічного музейництва Г. Скрипник, в яких наявна інформація і про етнографічні збірки Музею НТШ¹². Незважаючи на те, що в першій статті авторки про історію етнографічних експозицій України лише один абзац присвячений Музею НТШ¹³, але в ньому у концентрованому вигляді подаються ключові моменти формування етнографічної збірки. Враховуючи ідеологічні аспекти тогочасної радянської науки, вміщення інформації про діяльність організації, до якої належала низка вчених, кваліфікованих як «українські буржуазні націоналісти», можна вважати певним досягненням.

Лише в період «перебудови» в працях українських дослідників починає оприлюднюватися більш докладна інформація про етнографічну музейну збірку НТШ. Тут доцільно виділити опубліковану у 1989 р. працю Г. Скрипник¹⁴, у якій хоча й були ще помітні ідеологічні штампи радянської науки, але водночас послаблення тиску партійно-державної системи на науку в цей час дозволили авторці дати оцінку музейної діяльності НТШ. Г. Скрипник визначила роль окремих членів Товариства – етнографів, які найбільш активно долучилися до формування етнографічної збірки музею та виділила їх конкретні заслуги у цьому напрямі. Проаналізувавши процес пошуку та отримання музеєм експонатів, дослідниця зачислила Музей НТШ до категорії спеціалізованого (профільного) етнографічного музею, специфічною особливістю якого було те, що в ньому формувалися фонди «...винятково на основі матеріалів місцевої народної культури...», було характерне планомірне комплектування фондів шляхом експедиційних виїздів», але водночас «...основним джерелом надходжень залишалися подарунки збирачів-колекціонерів та вчених»¹⁵.

Крім того, Г. Скрипник виділила недоліки етнографічної збірки Музею НТШ, а саме: фрагментарність фондів музею; відсутність соціального підходу та справжнього історизму щодо оцінки етнографічних явищ; переважання статичності показу пам'яток; побудова експозицій на основі групування експонатів за видами та ін.¹⁶

Звичайно, що з багатьма тезами, викладеними в цій праці, не можна погодитися. Це, зокрема, стосується позитивної оцінки знищення радянською владою Музею НТШ, що лише сприяло «...упорядкуванню та піднесенню музейного будівництва»¹⁷, але їх можна пояснити як атавізм радянської науки, який в умовах «перебудови» ще повністю не віджив себе, чому сприяла і невизначеність політичної ситуації в країні, яка певною мірою передбачала присутність ідеологічної складової в наукових працях цього періоду. Тому логічно, що в наступних працях

Г. Скрипник, як і в дисертаційному дослідженні, були відсутні подібні оцінки стосовно музейної діяльності в НТШ. Саме в дисертації¹⁸ авторка більше уваги звернула на етнографічну збірку музею Товариства, навела низку статистичних даних про окремі колекції збірки тощо. Г. Скрипник наголосила на тому, що Музей НТШ, на відміну від подібних тогочасних закладів, був створений за заздальгідь розробленою та обґрунтованою програмою¹⁹, що і забезпечило позитивні результати його діяльності.

Підсумовуючи науковий внесок Г. Скрипник у вивчення поставленої нами проблеми, варто наголосити на тому, що дослідження цієї авторки присвячені етнографічному музейництву в Україні загалом, а діяльність Музею НТШ є лише окремим фрагментом наукових пошуків ученої, а тому низка проблем, пов'язаних із формуванням етнографічної збірки музею Товариства та її долею, залишилася поза увагою дослідниці.

Таким чином, окремою групою історіографічних джерел, що торкаються проблеми формування етнографічної збірки Музею НТШ, є загальні праці з історії Товариства, які почали виходити у світ уже в період діяльності цієї організації у Львові, потім публікувалися переважно в діаспорі та все частіше оприлюднюються в сучасній українській історіографії. Але основним недоліком подібного роду досліджень (у контексті висвітлення поставленої нами проблеми) є те, що в цих працях відтворюється перебіг науково-організаційного життя Товариства здебільшого в загальних рисах, а в тих випадках, коли мова йде про Музей НТШ, автори, як правило, не акцентують увагу на його етнографічній збірці.

Навіть в сучасній українській історіографії на сьогодні маємо лише декілька статей, що безпосередньо присвячені Музею НТШ і тільки деякі з них торкаються етнографічної збірки цього структурного підрозділу. У монографічних дослідженнях ця проблематика розглядається побіжно. Власне етнологічний аспект формування та розвитку етнографічної збірки Товариства, який полягає в аналізі зазначеної музейної колекції з позиції її наукової цінності як джерельної бази для наукових досліджень, а також організаційна робота в напрямі формування етнографічної збірки музею, фактично, залишилися поза увагою дослідників. Крім того, необхідність подальшого дослідження цієї проблеми актуалізується ще й тим фактом, що низка проблем, пов'язаних з організаційними моментами формування етнографічної збірки НТШ та її подальшої долі, або залишаються не розкритими, або по-різному тлумачаться в історіографії.

¹ [Б. а.] З Товариства (лютий – цвітень 1898 р.) / [Б. а.] // Записки НТШ. – Львів, 1898. – Т. XXIII–XXIV. – Кн. III–IV. – С. 1.

² Там само. – С. 2.

³ Конта Р. Етнографічне музейництво в Науковому товаристві імені Шевченка у Львові (1892–1940 рр.) на сторінках його видань // *Black Sea. Scientific journal of academic research. Multidisciplinary journal.* – Tbilisi, November 2014. – Volume 18 – Issue 11. – P. 4–9.

⁴ [Б. а.] Історія Наукового Товариства ім. Шевченка: З нагоди 75-річчя його заснування 1873–1948 / [Б. а.]. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1949. – С. 35.

⁵ Дорошенко В. Огнище української науки Наукове Товариство ім. Шевченка. – Нью-Йорк, 1951. – С. 75–76.

⁶ Вертипорох Є. 80-ліття НТШ // Бюлетень НТШ. – Торонто, 1953. – С. 19–32.

⁷ Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Тараса Шевченка 1892–1930. – Мюнхен, 1970. – С. 36–38.

⁸ Лев В. Сто років праці для науки й нації. Коротка історія Наукового Товариства ім. Шевченка. – Нью-Йорк, 1972. – С. 15–17.

⁹ Дубровський В. Чергові завдання сучасного музейного будівництва на Україні. – К., 1927. – 14 с.

¹⁰ Гембарович М. Т. З історії українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства / Збірник статей. Ред. колегія: П. М. Жолтовський... М. К. Івасюта / відп. ред. / та інші. – К., 1959. – Вип. 4. – С. 3–12.

¹¹ Там само. – С. 7.

¹² Скрипник Г. А. З історії етнографічних експозицій України // Народна творчість та етнографія. – 1979. – № 4. – С. 87–92.

¹³ Там само. – С. 89.

¹⁴ Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. – К., 1989. – 304 с.

¹⁵ Там само. – С. 103–104.

¹⁶ Там само. – С. 104.

¹⁷ Там само. – С. 195.

¹⁸ Скрипник Г. А. Українське етнографічне музейництво: становлення та розвиток: дис. ... доктора іст. наук. – К., 1998. – 407 арк.

¹⁹ Там само. – Арк. 152.

В статье рассматривается исследование в диаспорной и советской историографии формирования этнографической коллекции музея Научного общества имени Шевченко во Львове в контексте организации этнологических исследований в указанной институции.

Ключевые слова: музей, коллекция, этнография, этнология, историография, Общество, НТШ.

The article covers the research in diaspora and Soviet historiography the formation of ethnographic museum collection of the Shevchenko Scientific Society in Lviv in the context of the organization of ethnological research in that institution.

Keywords: museum, collection, ethnography, ethnology, historiography, Society, NTSh.